

## Buxoro shashmaqomining ilmiy falsafiy asoslari

Maftuna Murod qizi Sadullayeva  
NavDU

**Annotatsiya:** Buxoro Shashmaqomi o'zining ilmiy, falsafiy va musiqiy jihatdan boy merosi bilan Markaziy Osiyo san'atining durdonasi sanaladi. Uning nazariy va falsafiy jihatlari hali ham ilmiy izlanishlarga ehtiyoj sezadi va kelajak avlodlar uchun qimmatli boylik bo'lib qoladi. Buxoro Shashmaqomi Markaziy Osiyo musiqa madaniyatining eng yuksak san'at yutuqlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada Shashmaqomning ilmiy-falsafiy asoslari, uning shakllanishi, musiqiy tuzilishi va falsafiy mohiyati haqida tahlil qilinadi. Uning chegaralari amalda belgilab qo'yilgan ma'lum tartiblar va usullar bilan belgilanadi. Yozma va og'zaki manbalarga ko'ra, Shashmaqomning asl modal tizimi oltita asosiy - maqom va o'n oltita ikkinchi darajali modal shakl - nasrdan iborat yigirma ikki maqom nomini (modal shakllanishlarni) qamrab olgan.

**Kalit so'zlar:** Markaziy Osiyo san'ati, Buxoro Shashmaqomi, musiqa madaniyati, nazariy va falsafiy jihatlar, Shashmaqomning ilmiy-falsafiy asoslari

## Scientific and philosophical foundations of Bukhara Shashmaqom

Maftuna Murod qizi Sadullayeva  
NavSU

**Abstract:** Bukhara Shashmaqom is considered a masterpiece of Central Asian art with its rich scientific, philosophical and musical heritage. Its theoretical and philosophical aspects still require scientific research and will remain a valuable asset for future generations. Bukhara Shashmaqom is one of the highest artistic achievements of Central Asian musical culture. This article analyzes the scientific and philosophical foundations of Shashmaqom, its formation, musical structure and philosophical essence. Its boundaries are determined by certain procedures and methods established in practice. According to written and oral sources, the original modal system of Shashmaqom included twenty-two maqom names (modal formations), consisting of six main ones - maqoms and sixteen secondary modal forms - prose.

**Keywords:** Central Asian art, Bukhara Shashmaqom, musical culture, theoretical and philosophical aspects, scientific and philosophical foundations of Shashmaqom

Buxoro Shashmaqomi Markaziy Osiyo musiqa madaniyatining eng yuksak san'at yutuqlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada Shashmaqomning ilmiy-falsafiy asoslari, uning shakllanishi, musiqiy tuzilishi va falsafiy mohiyati haqida tahlil qilinadi.

1. Shashmaqom tushunchasi va uning kelib chiqishi Shashmaqom arabcha va forsha so'zlardan tarkib topgan bo'lib, "olti maqom" ma'nosini anglatadi. Bu musiqiy tizim o'zining ohanglari, ritmik xususiyatlari va falsafiy mazmuni bilan Sharq musiqiy merosining ajralmas qismiga aylangan.

2. Buxoro Shashmaqomining shakllanish tarixi Buxoro Shashmaqomi O'rta Osiyoning ko'hna musiqa an'analari asosida vujudga kelgan bo'lib, IX-X asrlardan boshlab rivojlangan. Bu tizim Amir Temur va Temuriylar davrida yanada rivoj topdi. Ayniqsa, XVI-XVII asrlarda Buxoroda musiqa san'ati gullab-yashnadi va Shashmaqom professional darajaga yetdi.

3. Shashmaqomning ilmiy asoslari Shashmaqom tizimi o'ziga xos musiqiy struktura va nazariy asoslarga ega. Uning ilmiy asoslari quyidagilarga tayanadi:

- Akustika va modal tizim: Shashmaqomdagi ohanglar tabiiy harmoniyalar va akustik qonuniyatlarga asoslangan.

- Matematika va ritmik sistemalar: Shashmaqomdagi ritmik tuzilmalar maxsus hisob-kitoblar asosida tuzilgan bo'lib, ular matematik jihatdan aniq tizimga ega.

- Musiqiy intervallar va tonal tizimlar: Har bir maqomning o'ziga xos tonal va modal xususiyatlari mavjud bo'lib, ular ilmiy jihatdan o'rganilgan.

Atajalol Nasirovning mashhur shogirdi - Livicha Babaxonov kuchli ovoz, baland tenor, keng diapazonga ega edi. Zamonaviy sozanda va xonandalar Nasrullovi, Mug'ilchay, Buzurg kabi shashmaqom namunalariga tez-tez murojaat qilishadi. Shu o'rinda shuni ta'kidlash joizki, Livichidan boshlab Boboxonovlar sulolasi irsiy sozandalar sulolasi - uning o'g'li Mashi Boboxonov O'zbekiston xalq hofizi, nabirasi - Ari Boboxonov - ajoyib cholg'uchi, Buxoro shashmaqom an'alarining sohibi bo'lgan. Ari Boboxonov yaqinda Buxoro shashmaqomiga bag'ishlangan o'z variantini nashr etdi. Kitob Angelika Jung tahririyatining ko'magi tufayli Germaniyada nashr etilgan. Bu uning ko'p yillik ijod mahsuli, notalarda mujassam bo'lib, u o'z ijodini buyuk ajdodimiz Otazalol Nasirovga bag'ishlagan. Aynan shu inson XX asr shashmaqom tarixida alohida o'rin tutgan.

Shashmaqomni eski fors madaniyati bilan bog'lar ekanmiz, ayni paytda maqomatning boshqa ko'rinishlariga, masalan, Xorazm maqomi, Farg'ona-Toshkent maqomlariga nisbatan Buxoro shashmaqomi mumtoz an'anaga amal qilishini tushunamiz. Bu alohida, murakkab va to'liq o'rganilmagan savol bo'lib, shashmaqom tarixida hali ko'p narsa o'rganilmagan. Shuni ham unutmaslik kerakki, qadimgi fors an'alarida shashmaqom turli tomoshabinlar tomonidan qabul qilingan, tomoshabinlar, ayniqsa, Buxoroda ko'p millatli edi. Shashmaqni o'zbek, turk, tojik,

fors va boshqa ko'plab xalqlar tinglagan. Va, albatta, o'sha paytda aholining ko'pchiligi aholining aristokratik qismiga tegishli edi. Yana shuni ta'kidlash kerakki, shashmaqom boshqa maqomat turlari uchun mumtoz asos bo'lgan va bunda ajablanarli va g'alati narsa yo'q. Gap shundaki, XVIII asrgacha turkiy maqomlarni ijro etishda fors tili ustunlik qilgan Usmonli Turkiyada ham xuddi shunday tendentsiya kuzatilgan. Biroq 20-asrdagi turli tarixiy o'zgarishlar tufayli shashmaqom O'zbekiston madaniyatiga singib ketdi va qo'shni davlatlar Tojikiston va O'zbekistonda ham uni yozib olish, yozib olish va ijro etish bo'yicha faol ishlar boshlandi. Ammo O'zbekistonda shashmaqomning asl matnlari o'zbek tilidagi matnlar bilan, Tojikistonda esa tojik tilidagi matnlar bilan almashtirilgan. 50-yillarda Tojikistonda "Shashmaqom" kitobi, biroz keyinroq esa 1959 yilda Toshkentda Yunus Rajabiy ijrosidagi yozuvlar, Ilyos Akbarov tahririda "Buxoro maqomlari" kitobi nashr etildi. Keyinchalik, 60-yillar oxirida Karomatov muharrirligida olti jildlik kitob nashr etilgan bo'lsa, O'zbekiston mustaqillik yillarida "O'zbekistonda Shashmaqom" nashrini shashmaqom tarixiga oid ilmiy ishlarning cho'qqisi deyish mumkin.

4. Shashmaqomning falsafiy mohiyati Shashmaqom faqatgina musiqa tizimi bo'lib qolmay, balki unda chuqur falsafiy va ma'naviy g'oyalar mujassamdir. Bu falsafiy asoslar quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

- Tasavvuf ta'siri: Shashmaqomning rivojlanishida tasavvufiy g'oyalar muhim rol o'ynagan. Undagi kuylar inson qalbini poklash, ruhiyatini yuksaltirishga qaratilgan.
- Tabiat va uyg'unlik konsepsiyasi: Shashmaqomdagi ohanglar tabiat tovushlariga uyg'un bo'lib, olam va inson orasidagi uyg'unlikni aks ettiradi.
- Eshittirish va ta'sirchanlik: Maqomlar inson psixologiyasiga turli xil ta'sir o'tkazuvchi musiqiy vositalardan foydalanadi.

Buxoro Shashmaqomi jahon musiqa merosining ajoyib yodgorligi bo'lib, u doimo olimlar va musiqachilar, etnograflar va madaniyatshunoslarni o'ziga jalb etib kelgan. Uning asrlar qa'ridan bizgacha yetib kelgan bukilmas an'analari musiqaning og'zaki mavjudligi kontekstida haqiqiy tafakkur va ijod xazinasini ifodalaydi. Buxoro shashmaqomi qa'rida shunday ma'lumotlar qatlamlari siqilgan bo'lib, ko'plab o'tgan davrlar musiqasini tasavvur qilish imkonini beradi. Bu mohiyatan ming yildan ortiq Shashmaqom tarixining "jonli aks-sadosi"dir.

Shashmaqomning modal asosi shunday joylashtirilganki, asosiy, asosiy yacheyka - "asosiylarning tetrakordi" (risolalar terminologiyasida - maqom, daromad, sarahbor, ustozlar kundalik hayotida esa - namud) masshtabning eng quyi qismida, tagida joylashgan. Unga tutash yon maqomlar (nasrlar) esa u yoki bu yaxlit maqom chegaralarini belgilovchi yagona tizimni tashkil etadi. Binobarin, uyg'unlik birlashtiruvchi printsip sifatida ishlaydi. Bundan kelib chiqqan holda, maqom asl modal yacheyka, butun modal tizimning o'zagi, nasriy esa ikkinchi darajali modal tizimlar (modal shakllar), maqom sikli modal tizim (shu jumladan, bu modal

shakllanishlar), Shashmaqom esa yanada kengroq qo'shma modal tizimdir. Ushbu materiallar asosida o'rnatilgan, buzilmas modal poydevor paydo bo'ladi, u bugungi kunda ham butunlikni belgilaydigan kanonik modal tizim sifatida xizmat qiladi. Barcha darajalarda rejim (modal shakllanish) va modal tizim birlashtiruvchi tamoyil sifatida namoyon bo'ladi.

Usul esa, aksincha, butunni qismlarga bo'lish omili vazifasini bajaradi. Bu jihatni ifodalash uchun manbalarda shuba haqidagi umumiy tushunchadan foydalaniladi. Butunni (asl) qismlarga (shuba) bo'lish Forobiy davridan qolgan an'anadir. Butun maqomning sho'ba qismlariga ichki bo'linishiga oid 19-asr risolalaridan birida alohida qayd etilgan: "Usta va donishmandlar har bir maqomda o'zlarining zo'r fazilatlarini va yuksak mahoratini namoyon etib, tarkibiy qismlar yaratdilar, ularga jo'shqin va ajoyib taronaning go'zal shakllarini berdilar. Har bir qism uchun alohida usul belgilandi. "Biz belgilangan chegaradan chiqib ketgan qismlarni e'tibordan chetda qoldirmadik" ("Tananing bu qismlari aholi muammolarini o'rganish va aholi turmush sifatini yaxshilash uchun ishlatilishi kerak. Belgilangan chegaradan chiqib ketgan qismlar aholi muammolarini o'rganish uchun ishlatilishi kerak. Belgilangan chegaradan chiqqan qismlari hayot sifatini yaxshilash uchun ishlatilishi kerak").

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, Shashmaqom musiqiy kod sifatida Shashmaqomi musiqasi "oldingi avlodlarning yuksak hurmatli va olijanob ustozlaridan meros bo'lib qolgan" yopiq an'ana bo'lib, amaliyot bilan muqaddaslangan. Uning chegaralari amalda belgilab qo'yilgan ma'lum tartiblar va usullar bilan belgilanadi. Yozma va og'zaki manbalarga ko'ra, Shashmaqomning asl modal tizimi oltita asosiy - maqom va o'n oltita ikkinchi darajali modal shakl - nasrdan iborat yigirma ikki maqom nomini (modal shakllanishlarni) qamrab olgan.

Shashmaqomning umumiy nomenklaturasida ana shu yigirma ikki odatdan tashqari yana ikkita - Panjgoh va Zebo pari nomlari mavjud. Biz vokal sohasiga bag'ishlangan manbalarda ulardan birinchisi haqida hech qanday eslatma topa olmadik. Buning sababi shundaki, Panjgoh Shashmaqomning kanonik o'zagida faqat cholg'u qismining modal asosi sifatida namoyon bo'ladi. Zebo betga kelsak, Shashmaqom amaliyotining bunday nomli qismi yo'q va u faqat shu turdagi mashhur ko'chmanchi aujlardan birining majoziy-majoziy nomi sifatida namoyon bo'ladi. Zebo bet nomi kanonik doirada ko'rinmaydi. Mohiyatan, auj Zebo bet Iroq maqomining modal tizimiga tutashgan. Bunda har bir maqomda to'rtta modal shakllanish tamoyiliga ko'ra shakllangan butun Shashmaqom modal tizimining to'liq to'plamidagi yetishmayotgan birlik aynan mana shudir.

5. Shashmaqom va zamonaviy ilm-fan Hozirgi kunda Shashmaqom nafaqat musiqashunoslar, balki psixologlar, fiziklar va falsafachilar tomonidan ham o'rganilmoqda. Uning inson ongiga, his-tuyg'ulariga ta'siri bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, Buxoro Shashmaqomi o'zining ilmiy, falsafiy va musiqiy jihatdan boy merosi bilan Markaziy Osiyo san'atining durdonasi sanaladi. Uning nazariy va falsafiy jihatlari hali ham ilmiy izlanishlarga ehtiyoj sezadi va kelajak avlodlar uchun qimmatli boylik bo'lib qoladi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. СС Болта-Зода. Принципы и приложения музыкальной формы. Science and Education 5 (2), 432-438
2. СБ Саидий. Нестандартные психологические структуры и модуляция в педагогике. Science and Education 5 (2), 348-354
3. СС Болта-Зода. Обменное приёмы аккордов семейство субдоминанты и доминанты использование на фортепиано. Science and Education 5 (2), 439-444
4. СБ Саидий. Художественно-педагогическое общение как средство формирования музыкальной мотивации школьников. Science and Education 5 (2), 322-327
5. Саидий, Саид Болта-зода. Адаптивность детей к школе при посещении и непосещении дошкольного учреждения. Science and education 4 (5), 1105 - 1112
6. Ропиева, Дурдона Акмаль кизы, Саид Болтазода, Саидий. Технологии формирования и развития вокально-хорового навыка студентов через народные песни. Science and Education 4 (2), 1330-1336
7. СБ Саидий. Определения понятий диктанта в теории музыки. Science and Education 3 (12), 823-828
8. Саидий, Саид Болта-зода. Бекзод Турсун угли Алиев. Простые, сложные и смешанные размеры музыки при проведении уроков дирижирования, креативные методы обучения. Science and Education 3 (5), 1484-1492
9. Саидий, Саид Болта-зода. Мурадова, Махлиё Раджабовна, Эрназарова, Азиза Фахритдин кизи. Интерактивные методы обучения творчеству русских композиторов классе фортепиано в детской музыкальной школы. Science and Education 3 (4), 1605-1611
10. Саидий, Саид Болта-зода. Алиев, Бекзод Турсун угли. Простые, сложные и смешанные размеры музыки при проведении уроков дирижирования, креативные методы обучения. Science and Education 3 (5), 1484-1492
11. Саидий, Саид Болта-зода. Эрназарова, Азиза Фахритдин кизи. Интерактивная методика обучения жанрам, созданных на народные лады, учащимся музыкальных и художественных школ. Science and Education scientific journal 4 (ISSN 2181-0842), 1618
12. Саидий, Саид Болта-зода. Механизмы формирования культуры почитания человеческих ценностей у старшеклассников на основе фольклора в хоре. Science and Education 4 (2), 1386-1391



13. Саидий, Саид Болта-зода. Психологические характеристики музыкальных звуков. *Узбекистан* 2 (2), 76-82
14. Ибрагимов, Умид Собиржонович, Саид Болтазода, Саидий. Современные методы формирования техники исполнения студентов на занятиях. *Science and Education* 4 (2), 1234-1239
15. Ропиева, Дурдона Акмаль кизи, Саид Болтазода, Саидий. Технологии формирования и развития вокально-хорового навыка студентов через народные песни. *Science and Education* 4 (2), 1330-1336
16. Саидий, Саид Болта-Зода, Мурадова, Махлиё Раджабовна, Эрназарова, Азиза ... Интерактивные методы обучения творчеству русских композиторов классе фортепиано в детской музыкальной школы. *Science, and Education* 3 (4), 1605-1611
17. Саидий, Саид Болтазода. О некоторых простейших обобщениях приёмов и методов по музыке общеобразовательной школе. *Science and Education* 3 (8), 196-203
18. Саидий, Саид Болта-Зода, Салимова, Бахринисо Бахромжон кизи. Вариационный подход к построению однородной музыки, размышление идеального подхода к её решению. *Science and Education* 3 (8), 138-144
19. Саидий, Саид Болта-Зода, Рустамов, Азизбек Рустам ўгли. Выработка отдельных музыкальных способностей: ритмического и тембрового слуха. *Science and Education* 3 (8), 151-155
20. Саидий, Саид Болтазода. Сложный принцип формообразования в изоритмическом сложений музыки. *Science and Education* 3 (11), 962-969
21. Саид Болта-Зода, Саидий. Основные направления возбуждения мелкой моторики по направлению музыки. *Science and Education* 3 (10), 582-590
22. Саидий, Саид Болта-Зода. Песни, обработка народных песен и развития мастерства учащихся. *Science and education*. 3 (4), 1200-1205
23. Саидий, Саид Болта - зода. Об эффектным влияние теории, в создании музыкального произведения. *Science and Education* 3 (12), 864 - 870
24. Саидий, Саид Болта-Зода, Ропиева, Дурдона Акмал кизи. Проблемы совершенствования управления музыкальной деятельностью дошкольного образовательного учреждения. *Science and Education* 3 (8), 183-188
25. Саид Болтазода, Саидий. Эффект образования музыки к системы общеобразовательной школы. *Science and Education* 3 (8), 224-230
26. Саид Болтазода, Саидий, Субхонов, Отабек Адилевич. Основы управления музыкального диктанта по сольфеджио. *Science and Education* 3 (3), 825-830
27. Саидий, Саид Болта-Зода. Обратный сдвиг гармоничный линии в многоголосных произведениях. *Science and Education* 3 (12), 871 -877

28. Саидий, Саид Болта-Зода. Повышение или понижение основных ступеней, знаки альтерации. *Science and Education* 3 (12), 878 - 884
29. Саидий, Саид Болта-Зода. Элементы абстрактной и абсолютной звучании музыкального звука. *Science and Education* 4 (1), 597-603
30. Саидий, Саид Болта-Зода. Теоретическое рассмотрение вероятности совпадения неаккордовых звуков в произведениях. *Science and Education* 4 (1), 556-562